

Məqalə ADPU-nun Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müəllimi, fil.ü.f.dok Hümətova Günel Saleh qızının rəyi əsasında dərcə uyğun görüldü

**Əliyeva Xoşbəxt Təyyan qızı
ADPU-nun Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası
kafedrasının müəllimi, f.ü.f.d.,
e-mail: aliyeva.x017@gmail.com**

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” ƏSƏRİNİN

UŞAQLARIN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİNDƏ ROLU

Annotasiya: Azərbaycanın dahi şair və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi dünya xalqları mədəniyyətinin inkişafı tarixində böyük rolunu oynayan sənətkardır. Nizaminin ilk irihəcmli əsəri “Sirlər xəzinəsi” poemasıdır. Nizami “Sirlər xəzinəsi” poemasında sələflərinin və müasirlərinin heç birinin etmədiyi tamamilə yeni ruhlu şeirin əsasını qoydu. Bu şeirin əsas məqsəd və qayəsi zalımı zülmədən çəkindirmək, insanları ictimai faydalı əməyə, gözəl əxlaqi sifətlərə çağırmaqdır. Şair inanır ki, özünün yüksək sənətkarlıqla ifadə edilmiş nəsihətləri zəmanəsinin adamlarının əxlaqına öz müsbət təsirini göstərəcək və onun arzuladığı ədalətli insan cəmiyyətinin qurulmasında xüsusi rol oynayacaqdır.

Açar sözlər: Poema, şeir, söhbət, hekayə, şair, şah, peyğəmbər, qoca, vətənpərvər, haqsızlıq, ədalətli.

THE PLACE OF TREASURE OF SECRETS (SIRLER KHAZINASI) POEM OF NIZAMI GANJAVI IN CHILD READING

Annotasion: The great poet and thinker of Azerbaijan Nizami Ganjavi is an indispensable figure in the development history of world culture. Nizami's first artwork is Treasure of Secrets (Sirlər Khazinesi) poem. In this poem, Nizami laid the foundations of new spirited poem that none of his predecessors and contemporaries did. The main purpose of this poem is to prevent the oppressor from persecuting, to encourage people to the social, useful labour. The poet believed that his manifestations would have a positive impact on the morals of the people of his time and play a special role in establishing of fair human society that he wished.

Key words: Poem, talk, story, poet, king, the prophet, old, patriotic, injustice, fair.

Nizami “Sirlər xəzinəsi” poemasında sələflərinin və müasirlərinin heç birinin etmədiyi tamamilə yeni ruhlu şeirin əsasını qoydu. Bu şeirin əsas məqsəd və qayəsi zalımı zülmədən çəkindirmək, insanları ictimai faydalı əməyə, gözəl əxlaqi sifətlərə çağırmaqdır. Şair inanır ki, özünün yüksək sənətkarlıqla ifadə edilmiş nəsihətləri zəmanəsinin adamlarının əxlaqına öz müsbət təsirini göstərəcək və onun arzuladığı ədalətli insan cəmiyyətinin qurulmasında xüsusi rol oynayacaqdır.

“Sirlər xəzinəsi” poemasında birinci söhbət Adəmin yaradılmasına dair məqalətlə və “Ümitsiz padşahın bağışlanması dastanı” hekayəsi ilə başlayır. 2-ci söhbət, Ədalətli və insafli olmağa dair hekayə – “Adil Nuşirəvan ilə vəzirin hekayəti”. 3-cü söhbət, Dünya hadisələrinə dair – “Süleyman peyğəmbərlə qoca əkinçinin hekayəti”. 4-cü söhbət, Riəyyətin haqqını padşahın qoruması – “Qarı ilə Sultan Səncərin hekayəti”. 5-ci söhbət, Qocalığın sifətləri – “Kərpickəsən qocanın hekayəti”. 6-cı söhbət, Varlığın etibar haqqında – “Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti”. 7-ci söhbət, İnsanlıq mərtəbəsinin bütün xilqətlərdən üstünlüyü – “Firiddin şahın ceyran ovu hekayəti”. 8-ci söhbət, Yaradılışın hüsnünə aiddir. – “Meyvəsatanla tülkünün və çibkəsinin hekayəti”. 9-cu söhbət, Dünya qayğılarından qurtulma bəhsi – “Tövbəsini pozan zahidin hekayəti”. 10-cu söhbət,

Dünyanın sonu haqqında – “İsa peyğəmbərin hekayəti”, 11-ci söhbət, Dünyanın vəfasızlığı haqqında – “Nəzər sahibi bir mövidin dastanı”, 12-ci söhbət, Dünyaya vida “Çəkişən iki filosofun dastanı”. 13-cü söhbət, Dünyadan əl üzməyə dair – “Xain sofu ilə hacının dastanı”. 14-cü söhbət, Qəflətdən oyanma şərtləri – “Zalım padşahla düz danışan kişinin dastanı”. 15-ci söhbət, Paxıllardan əlhəzər – “Gənc şahzadə və onun qoca düşmənlərinin hekayəti. 16-cı söhbət, Zirəklik haqqında – “Yaralı bir uşağın dastanı”. 17-ci söhbət, Allaha pərəstiş etmək və yalnızlıq haqqında – “Mürşid ilə Müridin hekayəti”. 18-ci söhbət, İkiüzlülərdən əlhəzər – “Sirr saxlayan ilə Cəmşidin dastanı”. 19-cü söhbət, Axirəti qarşılamaq haqqında – “Harun Ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı”. 20-ci söhbət, Əsrdaşların yaramazlığına dair – “Bülbül ilə qızılquşun dastanı”.

“Sirlər xəzinəsi” poemasının birinci hekayəsində “Ümidsiz padişahın bağışlanması dastanı” nda şair bildirir ki, şah xalqın dərdinə şerik olan xalqı üçün çalışsan, zülmü məhv edən olmalıdır. Özü əziyyət çəksə belə, şah rəiyyətin əziyyətinə razı olmamalıdır. Yoxsa, bunun əzabını bu dünyada və o biri dünyada alacaq:

Adil şah yuxusunda zalım bir soltan gördü,

Soruşdu:-Sənə Tanrı hansı, cəzanı verdi?

Gündüzlər qan tökmüsən, ev yıxıb, zülm etmişən,

Gecə hansı əzabı çəkdi əvəzində sən? (5, s.93)

Şair qeyd edir ki, axirət, məşhər günü fikir etmək lazımdır, çünki orada insanın bu dünyada gördüyü işləri aydınlaşacaqdır. Dünyada zülmü-əziyyəti etmiş insanlar, o dünyada öz bəd əməllərinin cəzasını çəkəcəklər. O dünya-axirət dünyası əbədi dünyadır, bu dünyada ədalətsizlik edənələr, “əbədi dünyada daimi olaraq Allahın mərhəmətindən məhrum ediləcəklər. Nizami göstərir ki, bəzi bəd əməllərə aludə olmuş kəslər əməllərinin pis olduğunu başa düşdükdə bu əməllərdən qayıtmalı, dünyada xeyirxah işlər görməlidirlər. Gənclər, uşaqlar pis işlər gördüklərini yada salıb, öz pis əməllərini davam etdirməməli, tövbə eyləməlidirlər. Belələrini, əlbəttə, Allah bağışlayır. “İnsan öz babası sayılan Adəmdən ibrət almalıdır”. “Adəm də günah işlədiyinə görə cənnətdən qovulur, lakin sonradan öz günahını başa düşdüyündən tövbə edir və Allah tərəfindən bağışlanır”:

Üzr istəsən, suçundan birdəfəlik əl çəksən,

Dada yetər Tanrıdan lütfələr görəcəklər. (5, s.93)

Şair göstərir ki, şah və hakimlər xalqa zülm və əziyyət edərsə, tövbə edərək bu bəd əməllərdən qayıtmalıdırlar, əks təqdirdə onlar “ədəbi dünyada” cəzalarına çatacaqlar.

Y.E.Betles Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndəki tövbə məsələsinə diqqət yetirmiş və çox doğru olaraq bu nəticəyə gəlmişdir ki, şairin fikrincə, zülümkar şah və ya hakimin ölərkən tövbə etməsi tamamilə faydasızdır. (2, s.178) Zülümkar hələ sağkən öz bəd əməllərindən çəkinib, xeyirxah işlər görməlidilər.

“Süleyman Peyğəmbərlə qoca əkinçinin hekayəsi” mənzum hekayəsində Süleyman Peyğəmbərin çöl səmtinə seyrə çıxması təsvir edilir. Süleyman çöldə işləyən əkinçi görür. Əkinçinin zəhməti Süleymanı kədərləndirir. Süleyman əkinçiyə deyir:

Süleymanın sözünü eşidən qoca əkinçi deyir:

Mən bilmirəm heç suyu varmı, yoxmu tarlanın?

Əkmək mənim işimdir, yetişdirmək Tanrının.

Bax, budur suyum mənim-almımdan süzülən tər,

Lingim, belim, külüngüm-bu dırnaqlar, bu əllər. (5, s.103)

Bəzi alimlər bu hekayəni əmək mövzusunda həsr edilməsini göstərirlər. Əslində burada cəmiyyətdə hər adamın öz işi olmasını, bir adamın peşəsinin başqasının bacarmadığını təsvir edir. Nizami göstərir ki, şahın işini zəhmətkeş, zəhmətkeşin işini isə şah bacarmaz. Hər bir adamın cəmiyyətdə öz vəzifəsi və rolu vardır, Süleyman deyir:

Hər eşşək çəkə bilməz İsa yükünü, qardaş!

Dövlətin işlərini qavraya bilməz hər baş.

Heç kəs gizlənə bilməz, bu göy qübbə altında.

Hər kəs öz mərdliylə çatır şöhrətə, ada,

Hər kəs hansı sirrini saxlamağa qadirmi?

Ya naz çəkə bilirmi çinluyan bir saz kimi? (5, s.107-108)

Bu hekayədə Nizami üzünü gənclərə, uşaqlara tutaraq insanın qısa ömrünün ən gözəl çağı olan cavanlığı bihudə keçirməməyə çağırır. İnsan cavanlığında səylə işləməli, qocalıq günləri üçün azuqə toplamalıdır. Qocalıqda rahatlıq içində yaşamaq üçün şairin fikrincə cavanlıqda əməklə məşğul olmaq lazımdır. Nizami Gəncəvi öz cavanlıq çağlarını ictimai-faydalı əməyə sərf etməyib, sərxoşluq və ya cəmiyyətə xeyri olmayan işlərlə məşğul olanlara üz tutaraq, cavanlığı qənimət bilib, zəhmətlə məşğul olmağa çağırır. Şairin fikrincə insan uşaqlıqdan əməyə alışmalı, oxuyub savadlı olmalı, öz məqsədlərini əldə etmək üçün səylə çalışmalıdır.

"Furidun şahın ceyran ovu hekayəti"ndə şair, əsasən, təbiətə məhəbbətindən və heyvanların qorunmağından bəhs edir. Nizami əsərlərində məzmunu daha gözəl ifadə etmək üçün, onu yüksək bədii tərzdə oxucuya çatdırmaq üçün təsvirlərdən diqqəti cəlb edən sənətkarlıqla istifadə etmişdir. Şairin təsvirində təbiət və əşya öz təbii halında götürülür. Bu təsvirlərdə elə cazibədar, elə əsas cəhətlər göstərilir ki, sanki şair bir rəssam fırçası ilə təbiətin və ya əşyanın şəklini yaradır. Oxucu bu təsvirləri oxuyarkən özünü həmin təsvir edilən təbiətin hadisəsinin yanında təsvir edir:

Bir çəmənə gətirdi onu ovçu duyğusu,

Burda bir yavru gördü- gözəl ceyran yavrusu.

Qulaqları, gərdanı o qədər zərif, hamar...

Gözləri, qılçaları səndən mərhəmət umar.

Şah baxdı heyran-heyran, lapdan sıçradı ceyran,

Bircə göz qırpımında uzaqlaşdı ovçudan. (1, s.129)

Əfsanəyə görə hələ Firidun uşaq ikən çobanın yanında yaşayarkən İran taxtını Zöhhak adında bir adam zəbt etmişdi. Zöhhakın zülmündən tənğə gələn bir nəfər dəmirçi Cavənin başçılığı ilə üsyan qaldırır, Zöhhakı məhv edib, yerinə Firidunu İran taxtına oturtmuşdu. Firidun İran əfsanəsində ən adil, ən insafli bir padşah sayılır. Hekayədə dostları ilə ova çıxan Firidun şahın çəməndə gözəl bir ceyran görməsi təsvir edilir. Şah ceyranın gözəlliyinə heyran qalır. Ovçuları görə ceyran canını qurtarmaq üçün qaçır. Şah ata cumub ceyranı qovur. O, kamanı qaldırır oxla ceyranı nişan alıb vurmaq istəyir. Lakin şahın atdığı ox ceyrana çatmadı. Hırslanmış şah öz atına və oxuna deyir:

Oxdan sorur: - Hanı bəs o kin dolu uçuşun?

Atdan sorur:-Hanı bəs o ildirəm qaçışın?

Heç biri kara gəlmir, hər ikisi yorulmuş,

Otyeyən bir heyvanın önündə məğlub olmuş. (5, s.129)

Ox dilə gəlib deyir ki, bu ceyran yavrusu sənə nəzərinin himayəsində irəliləyir.

Kimin cürəti çatır ki, sənə diqqətinə, zirehinə tərəf ox tullasın?! Öz gözəlliyi

ilə insanları heyran edən ceyran gərək ölməsin. Kim təbiətin gözəlliyini, zövqü

səfanı qoruyursa o, səadətə qovuşacaqdır. Hər kim öz xalqına, bəşəriyyətə, sədaqətlə və təmənnasız xidmət etməyi bacarırsa o, xəzinə sahibi

olacaqdır:

Kainatın tacıdır xidmət edən kəhkəşan,

Hər şey xidmət kəməri bağlamışdır binadan. (5, s.130)

Nizami bu hekayədə heyvanların və təbiətin gözəlliyini qorumağın əhəmiyyətini vurğulayır.

"Meyvə satanla tülkünün və cibkəsənin hekayəsi" mənzum hekayəsində Nizami az söz işlətməklə hekayənin qayəsini açmaqda böyük sənətkarlıq göstərir. Bu hekayə cəmi səkkiz beyt olduğu halda, burada meyvəsatan, tülkü və oğru surətləri verilmişdir. Burada əsasən ayıqlıq, zirəklik insan üçün əsas keyfiyyətlər təbliğ edilir. Əsərdə meyvəsatanın malını qorumağı tülküyə tapşırılması təsvir edilir. Oğru tülkünü aldadıb baqqalın malını əlinə keçirmək istəyir. Çox fikirləşib bir gün kələk işlədərək oğru özünü yuxuluğa vurur. Oğrunun yatdığını zənn edən tülkü də rahatca yatır. Tülkü ondan da hiyləgər olan düşmənin hiyləsinə aldanır, onu yuxuya verən oğru kisədəki pulları aparır. Hekayə tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən sonluqla bitir:

Hər kəs ki, bu dünyada oturub salsa yataq,

Ya başı gedər əldən, ya başındakı papaq. (5, s.87)

"Bülbül ilə qızılquşun dastanı" əsərində şair alleqoriyadan istifadə yolu ilə Bülbül və Qızılquşun söhbətini təsvir edir. Bülbül Qızılquşun yanına gəlib deyir:

Bu dünyaya gələli, səsinlə, cəh-cəhinlə

Heç kəsə bircə nəgmə bəxş etməmişən hələ.

Axı sən əyləşirsən sultanların əlində

Bir kəkliyin döşüdür gündəlik yeməyində. (5, s.203)

Hekayədə bülbülün narazılığının səbəbi budur ki, digər quşlardan fərqli olaraq heç vaxt səsi çıxmıyan Qızılquşun yeri Sultan Səncərin sarayıdır. Şair Qızılquşun danışmamaq, susmaq kimi xasiyyətlərini bəyəndiyini və bunları məsləhət gördüyü kimi, həmişə nə görsə danışan, susmayan Bülbül simasında zülm və istismarı görüb dərk edən və susmağı bacarmayan, özü kimi mütəfəkkir adamları nəzərdə tutur. Nizami göstərir ki, belə adamlar susmağı bacarmamaq ucundan öz həyatlarını Bülbül kimi yoxsulluq və izzətlə keçirirlər. Qızılquş kimi susmağı bacaranlarsa, həmişə xəzinə üstündə olub, onların kəklik döşü, mənəzilləri isə sultan saraylarıdır.

"Sirlər xəzinəsi" Nizami Gəncəvi yaradıcılığında xalq ifadə və məsələləri ilə zəngindir. Əsərdə elə parçalar vardır ki, bunların hər misra və beytində bir deyim, bəzən bir neçə aforizm, ifadə və məsəl, çoxmənalı söz işlənir. Əsərdə xalq ifadə və məsələlərindən geniş istifadə edilməsinin əsas səbəblərindən biri əsərin ideya istiqaməti ilə əlaqədardır. Poemanın ideyaca xalq mənafeyi ilə bağlılığı, şairin xalqın istək və arzularını ifadə etməsidir. Şairin xalqın güzaranının yaxşılaşmasını təmin edən ədalətli hakimiyyət tələbi xalq ifadə və məsələlərindən istifadə yolu ilə daha artıq mənalanır, əsəri xalqla daha artıq yaxınlaşdırır. Nizami xalq yaradıcılığında aldığı bir məsələ böyük fikri mənanı ifadə edərkən mənə beytdən dəfələrlə geniş olur:

Kimin ki, xilqətində hikmət cövhəri vardır,

Hər şeyə çarə tapır, həmişə üz ağardır. (5, s.180)

Nizami gəncləri vətənə sadıq, ata yurduna mehriban olmağa çağırırdı. Odur ki, onun qəhrəmanları öz əsas mübarizəsini vətən və xalq uğrunda aparırlar. O, öz qəhrəmanlarını böyük vətənpərvər olaraq gənclərin qarşısında canlandırır. Şair vətəninin tarixini yaxşı bilirdi. Xalqın mübariz keçmişini, şərəfli əməyini, gözən ənənələrini sevir və tərənnüm edirdi. O, bu zənginlikləri dastanlarda, nağıllarda dinləmiş, laylalarda eşitmiş, tarixi kitablarda oxumuş, qocaların söhbətindən, xalq yaradıcılığında öyrənmişdi. Şair bildirir ki, mən İraqa Atabəylərin yanına və ərəbdə Xəlifənin yanına getsəm, mənə xəzinələr bağışlayalar. Vətənim Gəncənin məhəbbəti məni buraxmır və hamı mənə deyir ki: Gəncəlisən Gəncədə ömür edərək al ilham. Nizaminin doğulduğu ömrü boyu yaşadığı və vəfat etdiyi Gəncə şəhəridir. Dahi Nizami Gəncəvi söz dünyasının günəşidir. Bu günəş Azərbaycan, bütövlükdə Şərq poeziyasını daima işıqlandırmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1.H. Araslı. Nizami və Vətən. Elm Nəşriyyatı. Bakı, 1942. 30 səh.

2.E.Y. Berteles. Nizami i Fizuli, Moskva, 1962

3.Xəlil Hüseynov, Nizaminin "Sirlər xəzinəsi". Elm nəşriyyatı. Bakı. 1983, 130 səh.

4.Nizami Gəncəvi Almanaxı. Birinci kitab. Elm nəşriyyatı. Bakı, 1984. 266 səh.

5.Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Lider nəşriyyatı. Bakı. 2004.